

8. Фразеологічний словник української мови: у 2-х кн. / упоряд. В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 1993. – 984 с.

9. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови: [монографія] / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 351 с.

Анотація

Ранюк О. П. Лексичні запозичення з польської мови в компонентний склад діалектних фразеологічних одиниць української мови.

У статті схарактеризовано поняття „фразеологічна одиниця”, розглянуто діалектні фразеологічні одиниці української мови, в складі яких є полонізми, згруповано найпоширеніші фразеологізми з польськими запозиченнями.

Ключові слова: фразеологізм, діалектний, запозичення, лексика, значення.

Аннотация

Ранюк О. П. Лексические заимствования из польского языка в компонентный состав диалектных фразеологических единиц украинского языка.

В статье охарактеризовано понятие „фразеологическая единица”, рассмотрены диалектные фразеологические единицы украинского языка, в составе которых есть полонизмы, сгруппированы распространенные фразеологизмы с польскими заимствованиями.

Ключевые слова: фразеологизм, диалектный, заимствования, лексика, значение.

Summary

Raniuk O. P. Lexical borrowings from polish dialect composition component in phraseological units Ukrainian language.

The paper describes the concept of „phraseological unit” dialect considered phraseological units Ukrainian language, which have a polonium grouped most common phraseological units with Polish borrowings.

Key words: idiom, dialect, borrowing, language, values.

УДК 81:17.02:811.162.2

Скрипник Н. І.

Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського

КОНЦЕПТ ЗРАДА В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ

Упродовж усього життя людина перебуває у процесі пізнання світу. Когнітивна діяльність людини розвиває уміння орієнтуватися у світі, ототожнювати та розрізняти об’єкти, асоціювати їх. У сучасній лінгвістиці зростає зацікавлення до вивчення процесів мислення, сприйняття й розуміння мови, зв’язків мови й мислення, мови й культури народів та окремих особистостей. Саме тому останні десятиріччя у мовознавстві позначені потужним розвитком когнітивної лінгвістики як однієї із галузей науки, що займається вивченням ролі мови в когнітивній діяльності людини. На слов’янському ґрунті когнітивні засади у вивченні лінгвальних фактів розвинули М. Алефіренко, Т. Вільчинська, В. Дем’янков, С. Жаботинська, В. Іващенко, В. Карасик, В. Кононенко, О. Кубрякова, В. Маслова, О. Селіванова, М. Скаб, Г. Слишкін, Ю. Степанов.

Для здійснення будь-якої діяльності має існувати й відповідний інструмент. Так, своєрідним інструментом у здійсненні людиною процесу когніції є концепт (загальнонаціональний,

багатомірний, індивідуально-особистісний, універсальний). Отже, концепт – це своєрідний „семантичний трикутник” (А. Самігуліна), який репрезентує „слово, яке пов’язане із позначуванним предметом, що складає його „значення”, та зі „змістом”, який і складає концепт” [7, с. 17]. Концепт набуває свого вираження в мовних картинах світу (МКС) й виступає ментальним утворенням тієї інформації, яка представлена у психіці людини, матеріальною базою та виразником якого постає слово.

Мета нашої наукової рбзвідки полягає у вивченні концепту ЗРАДА з урахуванням асоціативно-вербальних зв’язків на матеріалі текстів народнопоетичної творчості, а предметом – семантичний аналіз лексичних одиниць на позначення досліджуваного концепту в його контекстуальному оточенні на тлі народнописенного дискурсу. Актуальність теми пропонуваної студії визначається необхідністю комплексного вивчення зв’язків між окремим фрагментом картини світу та його відображенням у МКС на різних структурних рівнях. У когнітивній лінгвістиці зараз актуальним є дослідження ментальних особливостей народу, коли з’ясовується структура концептуальної та МКС, процеси їх формування. Наша публікація містить спробу вивчення однієї з численних ділянок української МКС. Комплексне вивчення всієї МКС – справа майбутніх років, зараз же дослідники займаються вивченням фрагментів, вдале комбінування яких дозволить у майбутньому сконструювати цілісну картину світу українського народу.

Дослідження мови як витвору людської культури особливо виправдовує себе при аналізі мови фольклору, яка, проникнута традиціями, що закорінені у глибинах історії, займає виняткове місце серед інших різновидів мови і форм її існування. Семантика народнопоетичних концептів виразно простежується в їх різноаспектних контекстуальних зв’язках [3, с. 29]. У нашій науковій статті проаналізовано номінативне поле, створене носіями української мови для реалізації морального змісту досліджуваного концепту ЗРАДА. Невичерпною темою в українському фольклорі є тема зради. Зрада в її психолого-ментальних проявах і характеристиках – багатогранна й неоднозначна [2, с. 46]. Словник української мови фіксує такі значення лексеми *зрада*: 1. Перехід на бік ворога; віроломство, зрадництво. 2. Порушення вірності у коханні, дружбі. 3. Відмовлення від своїх переконань, поглядів [8, с. 696]. *Зрада* – запозичення через польську мову „zrada”, яке і в чеській та словацькій – „zrada” – вважається калькою середньовісньонімецького „ver-raten” – „зрадити”, первісно „поганою радою зіпсувати, завдати шкоди” [1, с. 279].

Широкої вербальної експлікації в народній творчості набуває концепт ЗРАДА, представлений дериватами з коренем *зрад-* (*зрадливий, зрадити, зраджувати*) й синонімами (*невірний, невірная*), приядерними (*гуляти, розгулятися, забути, гультяй*) та периферійними вербалізаторами (*ославити, обманювати, покритка, брехати, добрехатися*): *Ой десь моя невдатная ще й невірная дружина* [6, с. 426]; *Ой ніхто не винен, тільки я, що полюбила гультяя* [6, с. 437]; *Ой ти брешеш, ти обманиш, коржа з’їси і не займеш* [6, с. 282]. На периферії вербальних експлікаторів концепту ЗРАДА перебуває слово-символ *гадюка* (*гадина*): *Вигрів гадину за пазухою* [11, с. 287].

Концепт ЗРАДА завжди й в усіх виявах має негативну конотацію, пов’язану з ціннісними народними уявленнями про цей соціально-особистий феномен. Найуживаніші експлікатори – *зрадити, зрадливий, зрадливо*. Найбільш нейтральну ознаку виражає дієслово *зрадити*: *Ой Канадо, Канадо-небога! Зрадила ти з Буковини газду не одного. Чогось так зрадлива? Не з одного’сь господаря тут драба зробила. Яка ти зрадлива, бодай ти ся, ти, Канадо, нікому не снила* [9, с. 196–197] та іменник *зрада* (фольклорний варіант *ізрада*): *Ой ізрада козацькую славу погубила, ой у Львова пана Йвана зустріла могила; тая зрада тим волохам дуже була любя, припинили пана Йвана до сирого дуба* [5, с. 148–149].

Складнішу семантичну структуру має дериват *зрадливо*, оскільки суфікс *-лив-* послаблює загальне значення слова „зрада” й набуває відтінку потаємної, прихованої нестійкості у вчинках та переконаннях: *Ой ви ж його, ви, волохи, господарем звали, нащо же ви козаченькам таку зраду вчинили, ви Івана, ви Серпягу зрадливо убили!* [5, с. 148–149].

Іноді дериват *зрадливий* уживається у невластивому для нього значенні ‘який не відповідає очікуванню’, тобто синонімом у цьому випадку може бути прикметник *оманливий*. В історичних піснях натрапляємо також на конструкції, де український народ дає моральну оцінку іншим народам, наприклад, польському. Номінації *зрадливії* та *невірний* спираються на константи ‘обман’ і ‘небезпека’: *Запорожці, ви добрі молодці, як будете з неволі тікати, не тікайте битими шляхами, та тікайте темними лугами, а щоб же вас ляхи не нагнали, бо ляшеньки зрадливії люде, як нагонять – не гаразд вам буде* [5, с. 170]; – *Ой брате мій, брате, сизокрилий орле, де ж подівав ти всі розкоші мої, де ж подівав ти мої малі діти? – Твої малі діти у гай полетіли; сіли твої діти на високім дереві. І їхали пани із чужої країни, древо ізрубали, соколят забрали, невірному царю гостинця подали* [5, с. 222].

Додаткової семантики ‘руйнація, деструкція’ набуває в народному уявленні явище сімейної зради. Фольклорний дискурс послідовно реалізує моральну настанову – „зрада руйнує сім’ю”: *Полюбила пана, втратила Івана. Чим більша любов, тим більша рана після зради* [11, с. 163]; *Де двоє, там рада, а де третій – там зрада* [11, с. 163]; *Нещира була присяга твоя, тепер не мій ти, а я не твоя! Буду казати світу цілому, щоб він не вірив ніде й нікому. Бо я сама тебе зазнала, коли невірною вірно кохала...* [10, с. 200].

Сімейну зраду український народ завжди засуджував і виправдання їй ніколи не було, але інколи в піснях звучить її іронічний осуд, виникає вдаваний сумнів у негативній оцінці цього суспільного явища, хоч і присутня частка *не*, яка виражає посилення заперечності: *Ти, дівчино личка рум’яного, переночуй мене, молодого. Я би тебе переночувала, коли б зради я ся не бояла! Ти, дівчино, не бійся нічого: Не зрадив я на світі нікого! Запросила в хату. Перебув він ніченьку темненьку, а уранці крикнув до дівчини: Ой спасибі за лобу гостину! Ой спасибі від козака того, що, крім тебе, не зрадив нікого!* [10, с. 176]; *Ой дівчино, не вір ми, не вір ми, бо я хлопець мандрівний: я мандрую тут і там, подобаюсь дівчатам!* [10, с. 282].

Порушення вірності у коханні засуджується, не тільки, народом, а й церквою. Адже за церковними канонами навіть подумки не можна зраджувати, бо це великий гріх: *Світив місяць, та й зайшов за тини, а я, бідна, гірко плачу – зрадив мене милий. Або ж мене вірно люби, або ж навек лиши, або ж мої чорні брови на папері спиши* [10, с. 223]; *Мою душу вже лихо в пекло тне, бо маю зраду та від милої, – дідько серце рве!* [10, с. 103].

У багатьох піснях осуджується зрада у родинному житті. Якщо вірність у чомусь *найвна* й *хитка*, то зрада *проклята*, *чорна*, *підступна*, *зловмисна*, *віроломна*. Посилюють значення віроломства епітети й підкреслюють негативну оцінку зрадництва та підступництва: *Гей, пише, а пан Паволоцький: – Та прибудь, Харку, в гості! Як став із дому виїжджати, а за ним його ненька старенька з хлібом-сіллю проводжати: – Ой не їдь, Харку, бо то проклята зрада* [9, с. 163].

Найстрашнішою для українців є зрада свого народу, своєї нації, яка прирівнюється до найдорожчого, що є у житті кожної людини, – зради рідної матері. А така зрада не має прощення. З особливим драматизмом змальовано зустріч матері з потуреченою дочкою. Матір воліє ліпше страждати, ніж відректися від віри християнської та зрадити безмежній любові до рідного краю: – *Мати моя рідненькая, скидай з себе свої лати, вбирай дорогії шати! Будеш з нами панувати. – Ліпше мої вбогі лати, ніж дорогі твої шати. Волю дома бідувати, Як в чужині панувати! – Слуги ж мої та й вірнії, впряжіть коні воронії, везіть мамку в рідні краї!* [5, с. 287].

Слово-символ *гадюка* часто позначає невдячну (зрадливу) людину, яка вчинила підлість у відповідь на добро, прихильність до неї, тому цю лексему можна розглядати як периферійну серед вербалізаторів концепту ЗРАДА. Засобом, що актуалізує підтекстову інформацію *підлій людині не варто робити добро*, є антитеза дистантних компонентів *грити, вигрівати і гадюка, гадина, холодний: Гадюку як не грій, вона все одно укусить. Скільки гадюку в пазусі не грій, вона буде холодна*. Слово-символ *гадюка* може метафорично означати не людину або її негативну якість, а конкретну підлість, учинок, дію: *Здається, і дружить, а гадючку пустив* [11, с. 287].

Отже, концепт ЗРАДА в українській народній творчості характеризується значною кількістю текстових виявів і універсальністю ядерних зон, які мають обмежений асортимент вербалізаторів. Універсальність уможлиблює широка синтагматика дієслова *зрадити*, що охоплює особистий, соціальний та національний аспекти, часто виявляючи безпосередню семантику лексеми *зрада*. Центральні вербалізatori *зрада, зрадити* завдяки великому обсягу денотата можуть охоплювати й периферійні зони.

Для українців „головними чинниками *народної моралі* споконвічно були повага й любов до вільної праці, ствердження ідеалів добра, краси, гуманних взаємостосунків, знання свого родоводу, риси високого громадянства, а засуджувалися негативні якості – пияцтво, лінощі, нещирість, злодійство, жадібність, скупість” [4, с. 244]. Дотримання моральних якостей у житті кожної свідомої людини є важливим моментом і мають міцний зв’язок з історичними та етнічними переконаннями нації. Дискурс усної народної творчості вказує на те, що для українського народу однією з важливих, вартісних є така психолого-ментальна якість особи, як *вірність*, натомість *зраду* народна мораль засуджує.

Список використаної літератури

1. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [О. С. Мельничук (головний ред.) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1982–2012. –Т. 2: Д – Копці / укл.: Н. С. Родзевич та ін. – 1985. – 572 с.
2. Кононенко В. Концепти українського дискурсу: [монографія] / В. Кононенко. – К.; Івано-Франківськ, 2004. – 248 с.
3. Коцюба З. Г. Дурень-розумний: протиставлення чи взаємозв’язок? / З. Г. Коцюба // Мова і культура. – К. : Вид-чий Дім Дмитра Бурого, 2007. – Випуск 9. – IV(92). – 340 с.
4. Культура і побут населення України: [навчальний посібник] / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. – К. : Либідь, 1991. – 288 с.
5. Народні думи, пісні, балади / [упоряд. текстів та примітки В. В. Яременка]. – К.: Молодь, 1970. – 330 с.
6. Пісні Явдохи Зуїхи: Українська народна творчість / [упоряд., передм. та приміт. В. А. Юзвенко, М. Т. Яценка; відпов. ред. О. І. Дей]. – К.: Наукова думка, 1965. – 810 с.
7. Самигуллина А. С. Когнитивная лингвистика и семиотика / А. С. Самигуллина // Вопросы языкознания. – 2007. – № 3. – С. 11–23.
8. Словник української мови: в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 3. – 1972. – 744 с.
9. Українські народні думи та історичні пісні / [упоряд., приміт. О. М. Таланчук]. – 2-ге вид., доп. – К.: Веселка, 1993. – 239 с.
10. Українські народні пісні / [ред.: О. Зноско-Боровський, А. Кінько]. – К. : Мистецтво, 1951. – 558 с.
11. Українські прислів’я та приказки / [відпов. ред. С. Д. Зубков; упоряд. : С. В. Мишанич, М. М. Пазяк]. – К.: Дніпро, 1984. – 389 с.

Анотація

Скрипник Н. І. Концепт ЗРАДА в українському фольклорі.

У статті викладені результати семантичного аналізу вербальних експлікаторів концепту *зрада* в дискурсі українського фольклору. Окреслено номінативне поле названого вище ментального утворення, визначено лексичні асоціативні зв'язки його основних номінацій.

Ключові слова: мовна картина світу, когнітивна лінгвістика, концепт, вербалізація, конотація, народна мораль, *зрада*.

Аннотация

Скрипник Н. И. Концепт ИЗМЕНА в украинском фольклоре.

В статье изложены результаты семантического анализа вербальных экспликаторов концепта *предательство* в дискурсе украинского фольклора. Очерчено номинативное поле выше упомянутого ментального образования, определены лексические ассоциативные связи его основных номинаций.

Ключевые слова: языковая картина мира, когнитивная лингвистика, концепт, вербализация, коннотация, народная мораль, *предательство*.

Summary

Skrypnyuk N. I. Concept of BETRAYAL in Ukrainian folklore.

Semantic analysis results of concept *betrayal* verbal explicators in the Ukrainian folklore discourse have been expounded in the article. Besides nominative field of mentioned above mental phenomenon has been outlined and lexical associative links of its principal nominations have been determined.

Key words: *lingual world's picture, cognitive linguistics, concept, verbalization, connotation, people's moral, betrayal.*

УДК 811.161. 2'38'42

Слободинська Т. С.

Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського

МОВА НАУКОВОЇ ТЕОРІЇ В КОНЦЕПЦІЇ „ТРЬОХ СВІТІВ” К. ПОППЕРА

В історії наукового пізнання ідеал точності мислення й експліцитність змісту тексту склався під впливом швидкого прогресу теоретичного природознавства й математики у першій половині ХХ століття. Сьогодні математику, логіку, теоретичну фізику й низку інших наук називають „точними”, зокрема тому, що в цих галузях пізнання експліцитність протоколів розмірковувань (які за своїм змістом є теоретичними) вважається вже не ідеалом, а нормою наукового дослідження, тобто необхідним критерієм професіоналізму в науковій роботі. Відповідно, у мовах „точних” наук нормою є дотримання логіко-методологічних правил, що створює необхідне підґрунтя для використання в теоретичних дослідженнях формальних обчислень, математичних моделей та комп'ютерних методів обробки інформації.

У суспільних й гуманітарних науках використання засобів виразності природної мови відрізняється різноманітністю „мовленнєвих жанрів” (термін М. М. Бахтіна [1]). Жанр наукового тексту, згідно з концепцією М. М. Бахтіна, становить собою часткову функціональну підсистему мови науки, зорієнтовану на виконання певного класу науково-пізнавальних процедур. Стосовно до функціональних особливостей того чи того жанру, до семантики, синтаксису і стилістики наукового тексту висуваються вимоги, які не завжди збігаються з логіко-методологічними правилами.